Nešpor, Zdeněk R.

Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století

Religio. 2002, vol. 10, iss. 2, pp. [215]-236

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/125016
Access Date: 17. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století

Zdeněk R. Nešpor

Vztahy mezi jednotlivými konfesemi, mezi katolicismem a nekatolickými náboženskými skupinami, což v českém prostředí od druhé poloviny 17. století do poloviny 19. století znamenalo jednak tajné nekatolíky rozličné provenience a dále (po vydání Tolerančního patentu) toleranční církve augsburského a helvetského vyznání (zcela okrajově i pravoslavné) a různé skupiny tolerančních sektářů,[1] lze pojmout v intencích sociologie náboženství weberovsko-troeltschovské linie.[2] Setkáváme se zde jednak s univerzalistickým nárokem katolické církve, která se pro jeho udržení neváhala opřít o prostředky tohoto světa, avšak zároveň pomocí svých in-

1 Základní pramenné edice o tolerančním sektářství: Karel Václav Adámek, *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v XVIII. a XIX. věku*, Praha: Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění I 1911, II 1922; Antonín Rezek – Josef Vítězslav Šimák, *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX.*, Praha: Česká akademie věd a umění I 1927, II 1934; Václav Schulz, *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII.*, Praha: Česká akademie – Bursík a Kohout 1915. Z dnes již velmi rozsáhlé literatury o tolerančním sektářství viz dále: Josef Alexander Helfert, „O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II.", *Časopis Musea království Českého* 51, 1877, 201-227, 533-557; 53, 1879, 212-258; Jan Kučera, „Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století", *Sborník historický* 23, 1976, 5-26; František Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, Praha: Historický klub 1948; Markéta Machovcová – Milan Machovec, *Utopie blouznivců a sektářů*, Praha: Československá akademie věd 1960; Rudolf Medek, „Východočeští blouznivci", *Reformační sborník* 8, 1941, 12-28; Augustin Neumann, *Prostonárodní náboženské hnutí dle dokladů konsistoře královéhradecké* I, Hradec Králové: Tiskové družstvo 1931; Antonín Rezek, *Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy* I, Praha: vl. nákl. 1887; týž, „Tři stati o českých blouznivcích", *Český časopis historický* 24, 1918, 120-164; Josef Vítězslav Šimák, „K původu a písemnictví českých náboženských blouznivců", *Časopis Musea království Českého* 93, 1919, 1-9, 110-119, 236-273; 94, 1920, 26-36, 96-103. Úplný přehled literatury viz Zdeněk R. Nešpor, *Deset kapitol o východočeském tolerančním sektářství*, diplomová práce na FHS UK, Praha 2002, 444-469, rozbor významnějších prací s. 66-105.

2 Shrnující přehled vývoje teorie náboženských skupin viz Zdeněk R. Nešpor, „Pojmy ‚církev' a ‚sekta' v českém předmarxistickém dějepisectví", in: Jan Horský (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení: Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy*, Ústí nad Labem: Albis International 1999, 205-211. Srov. Dušan Lužný, *Nová náboženská hnutí*, (Religionistika 3), Brno: Masarykova univerzita 1997, 121-122.

stitucionálně zakotvených činovníků garantovala a prostředkovala ve své optice jediné možné spojení člověka s transcendentnem pomocí mysticky pojímané jednoty utvrzované přijímáním svátostí. Své případné rivaly, ať šlo o tajné, či později tolerované nekatolíky, označovala v té době splývajícími termíny „kacíři" a „sektáři" s jednoznačně pejorativním významem. Ti naopak nárokovali exkluzivitu spásy pouze pro sebe nebo přinejmenším soudili, že jí z pozemských náboženských skupin stojí nejblíže. V obou případech šlo jednoznačně o negativní (sebe)vymezení vůči „těm druhým", vůči jiné straně či stranám,[3] umocněné na lidové rovině, jíž se zejména budu zabývat, ještě onou až „dětskou" konkrétností, vztažením k sobě, vlastním prožitkům a hodnotám.[4] Jedním z projevů tohoto negativního vymezování přitom bylo i vzájemné označování a sebeoznačování, kdy každá strana hledala co možná distinktivní a zároveň co nejpozitivnější označení pro sebe samu, své protivníky však hleděla již jejich označením co možná nejvíce potupit.

Předkládanou studií se přihlašuji k té linii moderního historického bádání, která se nespokojuje – v terminologii R. Chartiera – s „filologickými" důkazy, ale navíc usiluje i o konstrukci vztahu mezi manipulovatelnými sociálními reprezentacemi dneška a sociálními praktikami (v daném případě „pojmy") minula, byť je v pramenech nacházíme pouze v podobě „pramenných stop".[5] V této konfrontaci historické antropologie s klasickými „událostními" dějinami přitom dnes nejde již jen o nové předměty studia (kultura nižších vrstev a její vztah ke kultuře vzdělanců, úvahy o nevědomém, tj. „mentalitě" či *longue durée*) a aplikaci společenskovědních interpretačních schémat v rámci dějepisného myšlení (jejichž plnou uplatnitelnost popřela dnes již legendární diskuse mezi R. Chartierem a R. Darntonem),[6] ale právě i o dobové vědomě prožívané. Tak A. Burguière hovoří o nezbytnosti orientace nejen na „jevy označující," tedy ty, které nám sice umožňují v čase vzdálené skutečnosti poznat, které však zůstaly mimo dobovou pozornost nebo jí byly pojímány odlišně (příkladem budiž „teologické" vymezení pojmů „církev" a „sekta" proti vymeze-

3 Příklady explicitního vymezování *nekatolíků / akatolíků* katolickou stranou či lidového přihlašování ke *třetí straně* atp. uvedu dále v textu.

4 Arnošt Inocenc Bláha, *Sociologie sedláka a dělníka: Příspěvek k sociologii společenských vrstev*, Praha: Orbis 1925, 134-135; F. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost...*, 94; Z. R. Nešpor, *Deset kapitol...*, 421-422; Miroslav Moudrý, „K charakteristice selského náboženství", *Věstník ČAZ* 18, 1942, 52.

5 Srov. Jan Horský, „Dějezpytec a pojmosloví", in: Jan Horský (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení: Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy*, Ústí nad Labem: Albis International 1999, 9-18.

6 Viz Zdeněk R. Nešpor, „Historická antropologie ve vztahu k sociokulturní antropologii", in: Marek Jakoubek (ed.), *Romské osady v pohledu sociokulturní antropologie*, Praha: Cargo Publishers 2002, v tisku.

ní „sociologickému"),[7] ale především na „jevy označené". Historická antropologie se tak snaží pomocí analýzy dobového pojmosloví (konstrukcí) přiblížit tomu, co již M. Weber pokládal za stěžejní úkol společenských věd, totiž studiu nejen sociálního jednání, ale i subjektivně vnímaného smyslu, který jednající svému jednání přikládal.[8]

Vzájemné vztahy českých katolíků a nekatolíků proto ve svém příspěvku omezím na jejich projevy v rovině vzájemného označování a sebeoznačování v období od poloviny 18. století do konce doby toleranční. Nově vznícené[9] tajné nekatolictví po tzv. Opočenské rebelii (1732) totiž sice zdánlivě zmizelo,[10] avšak jen proto, aby se později objevilo o to razantněji, ať již v Čechách při selském povstání v roce 1775, o dva roky později při falešném vydání tolerančního patentu na Moravě, nebo v rámci skutečné tolerance. Druhá polovina 18. století navíc byla dobou zvýšeného pátrání po tajných nekatolících. Jinak řečeno, pro toto období nalézáme nebývalé množství pramenného materiálu, který má navíc tu výhodu, že byl – respektive jeho dochovaná část – téměř v úplnosti vydán,[11] přičemž dosavadní archivní studium nevydaných materiálů potvrzuje reprezentativnost uvedených pramenných sbírek.[12] Pozornost se proto soustředí zejména na oblast středovýchodních Čech, především na panství Litomyšlské, Chroustovické, Košumberské a Rychmburské.[13] Koncem

7 Z. R. Nešpor, „Pojmy ‚církev' a ‚sekta'..." , 204-205.

8 Zdeněk R. Nešpor, „Problém subjektivního smyslu jednání v díle Maxe Webera, Clifforda Geertze a Rudolfa Bultmanna", *Sociologický časopis* 38/5, 2002, 551-562.

9 K „přetržení linie" tajného pobělohorského nekatolictví, tedy popření jiné než velmi mlhavé návaznosti tolerančního protestantismu na tradici české reformace, viz Zdeněk R. Nešpor, *Poznámky o genezi východočeského tolerančního sektářství*, bakalářská práce na IZV UK, Praha 1998, 186-192. Z nejnovějších prací je třeba uvést monografii Evy Melmukové *Patent zvaný toleranční* (Praha: Mladá fronta 1999), která v duchu tradiční hypotézy protestantské historiografie o „skrytém semeni české reformace" hájí názor opačný.

10 Viz Eliška Čáňová, „Proticírkevní hnutí na Opočensku v r. 1732", *Sborník prací východočeských archivů* 3, 1978, 133-151; Ivo Kořán, „„Opočenská rebelie' roku 1732", *Práce Muzea v Hradci Králové* 13, 1970, 93-135; A. Neumann, *Prostonárodní hnutí...*, 31-33; Petr Šorm, *Kulturní a sociální rozměr tajného nekatolictví na Opočensku v první polovině 18. století*, diplomová práce na Katedře historie FF UJEP, Ústí nad Labem 1997, 18-26; František Tischer, „O náboženském hnutí na Opočensku r. 1732", in: *Od pravěku k dnešku: Sborník prací z dějin československých k 60. narozeninám Josefa Pekaře* II, Praha: Politika 1930, 184-202.

11 Viz pozn. 1.

12 Např. Z. R. Nešpor, *Poznámky...*, 37-40; M. Machovcová – M. Machovec, *Utopie...*, 200-201, aj.

13 Dokumenty z těchto panství podává Adámků v a Schulzův listář, listář Rezkův a Šimákův se naopak snaží postihnout ostatní české území (viz pozn. 1). K tomu srov. Václav Žáček, „Prvá léta náboženské tolerance na panství pardubickém", *Časopis pro dějiny venkova* 27, 1940, 100.

doby toleranční rozumím počátek šedesátých let 19. století, kdy na jedné straně bylo mezníkem vydání Protestantského patentu (1861), který občansky zrovnoprávňoval všechna (tolerovaná) vyznání s dosud panující (katolickou) církví, a způsobil tak kvalitativní změnu v postavení českých nekatolíků, zvláště když paralelně došlo k řadě společenských i náboženssko-církevních změn.[14] Táž doba však ukončila nebo přinejmenším výrazně znesnadnila i možnosti pramenného studia tolerančního sektářství, neboť pražské místodržitelství svým výnosem z roku 1862 zastavilo dosavadní podávání zpráv o jeho příslušnících.[15] Vymezených více než sto let českých náboženských dějin je potom obzvláště zajímavých ještě z toho důvodu, že vzhledem k vydání Tolerančního patentu a výnosů proti náboženským sektářům[16] nepochybně šlo o jedno z období největších změn náboženské situace v zemi, změn zvláště významných právě v rovině vztahů mezi katolíky a nekatolíky.

1. Označování tajných nekatolíků před vydáním Tolerančního patentu

Od potlačení Opočenské rebelie do vydání Tolerančního patentu se s tajnými nekatolíky v úředních spisech setkáváme v případě zatčení náboženských emisarů ze Saska a Uher a jejich následných výslechů anebo (omezeněji) při prozrazení domácích tajných nekatolíků. Celkem jde, ponecháme-li zatím stranou tzv. israelitskou sektu na Bydžovsku, o 59 dokumentů, z nichž více než dvě třetiny (42) představují udání a zprávy o výsleších z pera místních vrchnostenských správců a krajských hejtmanů nebo farářů, vikářů a misionářů. Jejich autoři pochopitelně vždy přistupovali k tajnému nekatolictví zvnějšku, jeho existenci buď oznamovali vrchnosti, státní či církevní správě, nebo je z jejich podnětu sledovali. Jejich postoj k tajným nekatolíkům a vnitřní pochopení tohoto hnutí – či spíše nepochopení, neboť bylo-li by tomu jinak, měli by vždy hovořit o luteránech pietistické orientace[17] – přitom jednoznačně odráží právě způsob, jakým je označují. V 27 případech (64%) totiž hovořili o *hereticích, kacířích, bludařích, odpadlících* apod.[18] a jen ve 13 případech (31%) o *evangelících* či *luteránech*.[19]

14 Srov. Jan Blahoslav Čapek, *Československá literatura toleranční 1781-1861* I, Praha: Čin 1933, 13-20.

15 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 1059.

16 Viz Z. R. Nešpor, *Deset kapitol...*, 187-190; srov. též Zdeněk R. Nešpor, „Banátští Češi jako potomci tolerančních sektářů", *Religio* 7/2, 1999, 130-133.

17 Srov. Z. R. Nešpor, *Poznámky...*, 202-207, kde je i přehled další literatury.

18 V. Schulz, *Listář...*, č. 8, 10, 11, 17, 21, 25, 27-34; K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 1-5, 100, 106, 161; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 8, 14, 16, 19.

Zvláštní případ tajného nekatolictví, jediný a svého druhu jedinečný, protože překročil hranice křesťanské víry, představovala judaizující sekta tzv. israelitů v Novém Bydžově a jeho okolí v polovině čtyřicátých let 18. století.[20] O této náboženské skupině, která byla vzápětí po prozrazení tvrdě perzekvována, prameny většinou hovoří jako o *židovském bludu, židovské pověře* nebo obecně jako o *judaisantes* či *talmudistech*.[21] Případně jim bylo dáváno hanlivé označení *ariáni*;[22] označení *israelité*, běžné v období okolo vydání Tolerančního patentu, se dříve nevyskytovalo nebo bylo jen marginální.

Zcela okrajově se pak, většinou v období těsně před vydáním Tolerančního patentu, setkáváme i s dalším vnějším označením nekatolické náboženské skupiny – s *adamity* na Poděbradsku, aniž o nich víme něco bližšího.[23]

Ještě pokřivenější obraz předtolerančního tajného nekatolictví poskytují obecné relace státní (dvorské dekrety, guberniální nařízení apod.) nebo církevní správy (arcibiskupské a biskupské cirkuláře, konsistoriální relace). Opět zde naprosto převažují označení „heretická"[24] před zcela okrajovým *luterán*,[25] prvně se však hovoří také o *husitské sektě* nebo o *husitském kacířství*.[26]

Dáme-li naopak slovo samotným tajným nekatolíkům, kteří k nám hovoří prostřednictvím několika dochovaných výslechových protokolů stran své víry, situace vypadala značně odlišně. V šesti případech ze sedmi se

19 V. Schulz, *Listář...*, č. 5-6, 9, 19, 26, 34; K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 6-7, 24, 109, 112, 146, 148.

20 Jana Hozáková, *Sekta tzv. izraelitů v severovýchodních Čechách*, bakalářská práce na IZV UK, Praha 1998; Ivo Kořán, „Židovská sekta na Bydžovsku v polovině 18. století", *Český časopis historický* 96/1, 1998, 73-101; Josef Moštěk, *Sekta tak zvaných Israelitů v severovýchodních Čechách*, disertační práce v Cyrilometodějském arcibiskupském semináři, Olomouc 1938; Jaroslav Prokeš, „Novobydžovské ghetto a t. zv. sekta bydžovských Israelitů v polovici osmnáctého století", *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice* 18, 1936, 147-273.

21 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část I, 218; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 11.

22 J. Hozáková soudí, že „označení ‚ariáni' se mezi sektáři samými neujalo ... jednalo [se] spíše o přezdívku, ideologickou nálepku, kterou dávali sektářům jejich ‚protivníci' – faráři či vrchnostenští úředníci." (*Sekta...*, 30); A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 17.

23 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 3-5.

24 V. Schulz, *Listář...*, č. 12-13, 15, 20, 22; K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 27-28, 158; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 7, 10, 18, 21-22.

25 V. Schulz, *Listář...*, č. 12.

26 Ferdinand Hrejsa, „Čeští kacíři dvacet let před tolerancí", *Reformační sborník* 1, 1921, 81-94. Podobně patent Karla VI. z 10.12. 1717 proti náboženským emisarům, častěji potom obnovovaný, hovoří explicitně o „husitských" knihách, ač vlastně šlo o knihy luterské, resp. pietistické (A. Rezek, *Dějiny...*, 63). Podobně relace hradeckého hejtmana z 21.6. 1735 (*ibid.*, 100).

sami označovali jako *luteráni* nebo *evangelíci*,[27] v jednom jako *evangelík, to znamená husita*.[28]

Můžeme tady shrnout, že v předtolerančním období bývali tajní nekatolíci chápáni především ve vztahu k vládnoucímu vyznání, tedy jako heretici či kacíři, a jen omezeněji byli vymezováni i pozitivně, jako příslušníci evangelické konfese, za které se sami bezvýhradně považovali. Toto pozitivní vymezení se přitom vyskytovalo spíše v „nižších sférách" státní a církevní správy, tedy u těch, kteří se s nekatolíky sami setkávali, a není proto nepřesvědčivé domnívat se, že je měli od nich samých. Hovořit o předtolerančních nekatolících jako o „pozůstatku husitů", o onom „skrytém semeni" evangelické víry, jak činí protestantská historiografie,[29] je tudíž i z tohoto důvodu zřejmě nesprávné. Až na okrajové výjimky, kdy šlo spíše o matné reminiscence, se totiž za „husity" nepovažovali ani sami tajní nekatolíci. „Husity" v nich viděli jen ti, kdo se s nimi osobně nesetkali, kdo se však naopak snadno mohli setkat s literárním zpracováním husitské problematiky nebo s husitskými prameny v archivech – vysocí státní a církevní hodnostáři.

Samotné označení *luteráni* ovšem jen málo vypovídá o skutečném vyznání českých tajných nekatolíků, o kterém víme jen zprostředkovaně díky výslechovým protokolům. „České kacířství, zvané od arcibiskupského soudu luterským, nebylo vlastně tak docela luterským,"[30] popsal Ferdinand Hrejsa situaci, kdy tajní nekatolíci, kteří se druhdy hlásili k luterství, po vydání Tolerančního patentu v naprosté většině odmítali kazatele augsburského vyznání.[31] Byli si jisti svou vírou, respektive tím, co v ní pokládali za stěžejní, ale tato víra s luterstvím, ke kterému byla mylně přiřazována, silně kolidovala. Výraz *luterán* tedy v tomto kontextu ukazuje spíše na zdroj, odkud tajné nekatolictví prostřednictvím náboženských emisarů vycházelo, než na jeho skutečnou podstatu. Ukázal jsem již jinde, že hlavním důvodem této diference byla pietistická orientace emigračních sborů.[32]

Nejasná svědectví předtolerančních pramenů ovšem zároveň dovolují použít rozdělení M. a M. Machovcových, nebo ještě před nimi Z. Medka,

27 V. Schulz, *Listář*..., č. 5-6, 9, 16, 34.

28 *Ibid.*, č. 23.

29 Viz pozn. 9; dále F. Hrejsa, „Čeští kacíři...", 191.

30 *Ibid.*, 191.

31 Bedřich B. Bašus, „Luterství a kalvínství v Polabí v době toleranční", in: *Toleranční sborník*, Praha: ÚCN – Kalich 1984, 109, 113; Jan Hellich, „Následky Tolerančního patentu na panství poděbradském", *Časopis pro dějiny venkova* 13, 1926, 234; Ferdinand Hrejsa (ed.), *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha: Blahoslavova společnost – Kalich 1934, 51; Josef Smolík, „Život víry v toleranční církvi", in: *Toleranční sborník*, Praha: ÚCN – Kalich 1984, 77-79.

32 Z. R. Nešpor, *Poznámky*..., 173-175, 202-206; týž, *Deset kapitol*..., 119-128.

na skutečný předtolerační protestantismus a tzv. pseudoprotestantismus[33] pouze v teoretické rovině. K takovému rozdělení nepochybně dojít muselo, jinak by nebylo lze vysvětlit vznik tolerančního sektářství „zplaněním protestantismu", prameny však nedovolují určit, kdy přesně k němu došlo, ani jaké bylo proporční zastoupení jednotlivých skupin. Pouze v případě bydžovských israelitů si můžeme být jejich věroučným charakterem zcela jisti.

2. Označování nekatolíků bezprostředně po vyhlášení tolerance

Vydání Tolerančního patentu, respektive přečtení *Oběžníku zemského gubernia o uvedení křesťanské tolerance*[34] poddaným a z něj vyplývající přestupy k povoleným vyznáním, rozhodně nebyly tak jednoduchou záležitostí, jak se jeho tvůrci domnívali. *Oběžník* nebyl zdaleka vykládán jednoznačně a mezi protestanty a katolíky záhy vzplály různé šarvátky[35] a vzájemné osočování.[36] Protestantská strana často tvrdila, že k ní tajně náleží císař, neboť jinak by toleranci nevyhlásil, a rozvíjela širokou misijní činnost, někdy hraničící až s násilným nucením k opuštění katolické víry.[37] Vzájemné vymezování obou stran zde přitom hrálo významnou roli.

I v období krátce po vydání Tolerančního patentu je ovšem obtížné na základě dochovaných pramenů určit, v jakých případech se jednalo o skutečné příslušníky protestantských vyznání a kdy naopak o toleranční sektáře. Celkový zmatek, jenž zavedení tolerance přineslo, byl ostatně těžko dešifrovatelný i pro soudobou státní a vrchnostenskou správu. Proto byl v dubnu 1782 vydán oběžník upřesňující míru a hranice náboženské tole-

33 M. Machovcová – M. Machovec, *Utopie...*, 314-326; Zdeněk Medek, „K pojetí tolerance", *Křesťanská revue* 23, 1955, 178-184.

34 V plném znění viz K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 173.

35 Především ohledně pohřbů. Viz např. J. Hellich, „Následky...", 224, 241; Josef Lukášek, *K dějinám doby tolerační*, Praha: Českobratrské družstvo 1939, 64-79, 95-133.

36 V. Schulz (*Listář...*, č. 42) uvádí výsměšnou protievangelickou píseň (srov. Karel Hovorka, „O tolerančním patentu", *Od Trstenické stezky* 11, 1931-1932, 59). Za „vzor" dobové lidové interkonfesní nesnášenlivosti, která se projevovala právě ve vnějších označeních typu *odpadlci, novotníci, náměsíčníci* apod., ostatně mohou sloužit první díly Vavákových pamětí (Jindřich Skopec [ed.], *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770-1816* I-III, Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého 1907-1918). K tomu srov. Josef Pekař, „Paměti Františka Jana Vaváka" [1907], in: Josef Pekař, *O smyslu českých dějin*, Praha: Rozmluvy 1990, 316. Z opačné strany viz J. V. Šimák, „K původu...", 99; Josef Vojáček, „Období tolerančního patentu v Lysé", *Sborník historického kroužku* 32, 1931, 89-92.

37 Tyto násilně vymáhané konverze nepochybně existovaly, byly však poměrně omezené a nikdy nedošly až k přihláškám. Viz J. Hellich, „Následky...", 224; Josef Štěpánek, „Hnutí náboženské na Litomyšlsku r. 1781-1783", *Časopis Musea království Českého* 66, 1892, 416.

rance, který kromě zákazu jakéhokoli násilí, nucení k víře a vyvrácení iluze o císařově konverzi obsahoval opětovné důrazné upozornění, že přestupovat lze jen ke třem povoleným vyznáním.[38] Bezprostředně posttoleranční zmatky však většinou trvaly až do příchodu kazatelů protestantských vyznání v letech 1783-1784. Vzhledem ke uvedeným skutečnostem je proto potřebné věnovat tomuto krátkému období zhruba tří let pozornost ve zvláštním oddíle.

Ve výnosech a relacích státních a církevních špiček se v duchu osvícenské náboženské tolerance nově objevilo obecné neutrální označení *nekatolík* či *akatolík*. Vyskytuje se v 25 z 33 textů (76%),[39] přičemž jeho četnost daleko převyšuje pozdější označení *evangelík*,[40] což je zřejmě dáno skutečností, že si autoři byli vědomi možnosti užšího chápání druhého jen ve smyslu příslušníka luterské církve. Užívání označení *protestant* se absolutistická vláda z obavy před jeho „buřičským" obsahem zřejmě bránila. Zcela v duchu (státem vynucené) osvícenské tolerance naopak téměř zmizelo označení *heretik*,[41] vzhledem k rozpoznání charakteru věci pak i označení *husita*.[42] Odlišná situace ovšem panovala v případě vyznání, na které se náboženská tolerance nevztahovala.

Stejným způsobem nově tolerované nekatolíky recipovaly i nižší vrchnostenské, státní a církevní úřady. I zde nastoupilo označení *nekatolík*, vnímané zřejmě jako hodnotově neutrální, které se objevuje v 69 (73%) z 95 případů[43] a téměř nahradilo pejorativní *kacíř* nebo *čertův apoštol*.[44] Četnost označení *evangelík* přitom byla stejně nízká jako v předchozím případě,[45] za zmínku však stojí, že toto označení bylo mnohdy paradoxně chápáno jako synonymum pro pozdější *příslušník helvetského vyznání*, tedy reformovaný. Odráží to realitu toleranční doby, kdy se naprostá většina českých tajných nekatolíků přihlásila ke kalvinismu.

Za příklad vlastních náboženských přihlášek, tedy zápisů tzv. náboženských komisí, které procházely jednotlivá panství a u kterých se zájemci

38 K. V. Adámek, *Listiny*..., č. 270.

39 *Ibid.*, č. 212, 216, 218, 230, 249, 250-251, 284, 287, 297, 304, 310, 312-314, 322-323, 327, 329; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář*..., č. 23, 95-98, 123.

40 K. V. Adámek, *Listiny*..., č. 207-208, 240, 302, 320.

41 Vyskytuje se jen jednou (V. Schulz, *Listář*..., č. 40).

42 Vyskytuje se dvakrát (K. V. Adámek, *Listiny*..., č. 272; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář*..., č. 35).

43 V. Schulz, *Listář*..., č. 44, 50, 53, 59, 66-67, 69-70, 72, 79-80, 83, 92-93, 96, 103, 109-110, 112, 119, 122, 188; K. V. Adámek, *Listiny*..., č. 186, 188, 204-205, 210, 214, 227, 231, 234, 241-242, 245, 247-248, 255, 259, 261, 264, 266-268, 271, 276-278, 282-283, 288, 290-293, 295, 299, 306-308, 311, 315-316, 318-319, 325-326, 330, 332, 369.

44 V. Schulz, *Listář*..., č. 52, 63.

45 *Ibid.*, č. 36, 39, 58, 86, 96, 113-114; K. V. Adámek, *Listiny*..., č. 187, 191-195, 197, 209, 228, 257, 294, 321, 324, 341-342, 368.

o přestup z katolické církve museli hlásit, nám může sloužit situace na Litomyšlském (zámeckém) panství. První sčítání nekatolíků zde proběhlo 4.-11. února 1872, dochované výslechové protokoly zahrnují 37 obcí, v nichž bylo 1326 nekatolíků.[46] 859 (65%) z nich se přitom přihlásilo – jak sami říkali – k *víře Pána našeho z Ráje*, 157 (12%) k *náboženství tak uzvanému apoštolskému* a 301 (23%) k *víře starých bratří českých.* Okrajově byly ještě zmíněny *staročeská víra, beránková víra* a *helvetské vyznání.* Jako jsou první dvě formulace nejasné, je třetí poměrně jednoznačná, avšak jen zdánlivě. Toleranční protestantismus totiž na předbělohorské nekatolictví přímo nenavázal, husitské a bratrské reminiscence do něj byly zavlečeny zvnějšku. Věc ostatně ozřejmuje skutečnost, že všichni ti, kdo se hlásili k prvním třem vyznáním, je definovali „pod lámáním chleba a kalicha pitím", tedy kalvínským způsobem podávání Večeře Páně.[47] Neznamená to ovšem, že by byli jednotní ve všech svých dogmatických a ortopraktických požadavcích, naopak bychom zde našli četné rozdíly, které lze dobře vysvětlit lokálním charakterem jednotlivých skupin nekatolíků.[48] O málo pozdější (5.-26. března 1782), nové sčítání nekatolíků ve shodných (!) obcích pak přineslo značné změny.[49] Z 681 osob se plných 667 (98%) přihlásilo k *víře beránkové,* kterou definovali lámáním chleba a pitím z kalicha, přičemž jen 96 (14%) z nich bylo ochotno zároveň o sobě říci, že jsou *helvetského vyznání*, ovšem s výhradou, „jestli se [s vírou beránkovou] srovnává". Okrajově se objevilo *starobratrství, víra apoštolská* a *Husova,* které byly v konečném sčítání přičteny k *beránkům.* Ponechám-li zatím stranou otázku původu tohoto označení, je třeba říci, že tato víra vzápětí „zmizela" téměř stejně rychle, jako se objevila. V přihláškách z 5.-8. ledna 1783 se k ní hlásilo již jen 18 (1%) z 1357 osob.[50] Zároveň se 742 osob (55%) explicitně hlásilo k *helvetskému vyznání* a dalších 172 (13%) se s ním srovnávalo alespoň v náboženské praxi. Zbylých 425 osob (31%) se naopak přihlásilo k nově se objevivší tzv. *víře boží*, respektive se označilo za *deisty.* K *deismu* se do konce roku 1873 v rámci individuálních náboženských přihlášek přiklonilo ještě dalších téměř 500 osob,[51] k *israelitství* sedm.[52]

46 V. Schulz, *Listář...*, č. 55.
47 Jednota bratrská upustila od podávání lámaného chleba již za Lukáše Pražského. Nakrátko se k němu bratří sice vrátili v období vlády Friedricha Falckého, bylo však záhy odmítnuto, a tak celkově nemělo než epizodický ráz.
48 Z. R. Nešpor, *Deset kapitol...*, 214-217, 394-398.
49 V. Schulz, *Listář...*, č. 68.
50 *Ibid.*, č. 121.
51 *Ibid.*, č. 128, 130, 142, 144, 146-148, 150-151, 157-158, 161, 166, 175, 189.
52 *Ibid.*, č. 130.

Právě popsaný vývoj sebeoznačení tolerančních nekatolíků na Litomyšlsku se shoduje i s dalšími oblastmi[53] a dobře dokumentuje obecný nábožensko-skupinový vývoj tohoto duchovního proudu, známý i z jiných zdrojů.[54] Tajní nekatolíci, jimž bylo povoleno vyznávat dosud skrytou víru, zprvu věroučně tápali, ač v náboženské praxi měli dostatečně jasno. Hlásili se k vyznáním, jejichž označení odvozovali z určitých biblických míst nebo právě z náboženské praxe. Když se setkali s prvními přicházejícími nekatolickými kazateli, nastal mezi nimi rozkol. Většina nekatolíků se k těmto kazatelům přihlásila, své věroučné odchylky jim podřídila a z někdejších *beránků* se stali údové tolerančních církví, najmě helvetského vyznání. Menší, lokálně omezené skupiny odmítly uznat věroučnou autoritu těchto kazatelů, označily se zprvu za přívržence *víry boží*, zdůrazňujíce tak Boží jedinost proti Trojičnímu dogmatu, respektive za *deisty*, později přijaly i řadu dalších označení. Dnes o nich hovoříme jako o tolerančních sektářích.

Tito *bohověrci*,[55] kteří se podle guberniálního přípisu z 9. února 1782 k „tolikera, z části docela neznámým, nesmyslným jménům náboženským přiznávají ... [a jsou] bez určitého ponětí a beze vší souvislosti [v] smyšleném anebo spíše jen vymyšleném vyznání víry",[56] ovšem nebyli zahrnuti do josefínské náboženské tolerance a státní správa si s nimi nevěděla rady. Proto dostal královéhradecký biskup Jan Leopold von Hay příkaz pozorovat je a rozhodnout o dalším postupu; na základě následného císařského nařízení byla jejich část násilně přesídlena (transmigrována) do Banátu a Sedmihradska.[57] Chrudimský hejtman Rašín a po něm biskup Hay je ve svých zprávách nazvali *deisty*, nepochybně na základě podobnosti s osvícenským deismem,[58] a tato označení zanedlouho přijala nejen

53 Tak se postupně objevují názvy *víra beránková* (A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 32), *v živého a jediného Pána Boha* (*ibid.*, č. 46) a potom *helvetské vyznání* (K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 343, 345, 351, 354-367) a *víra boží* nebo *deistická* (*ibid.*, č. 349-351, 355-366; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 90, 92).

54 František Bednář, „Náboženské názory tolerančních evangelíků na Moravě", *Reformační sborník* 5, 1935, 80-91; Z. R. Nešpor, *Deset kapitol...*, 394-406, kde je i další literatura.

55 Název *bohověrci* pro tuto část tolerančních sektářů zavedl Karel Václav Adámek („Náboženští blouznivci východočeští", *Vlastivědný sborník východočeský* 1, 1922 [1923], 7).

56 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích..., část I, 218.

57 Z. R. Nešpor, „Banátští Češi...", 131-132.

58 V. Žáček („Prvá léta...", 194-195) první upozornil na dodnes uváděný omyl (např. M. Machovcová – M. Machovec, *Utopie...*, 217), že označení *deisté* prvně použil až biskup Hay ve své zprávě z 12. září 1782. Jeho skutečným původcem byl chrudimský krajský hejtman Rašín, který 20. března 1782 guberniu napsal: *und gleichwie aus dem Untersuchungs-Constitutio hervorkommet, dass diese Leute ausgeklärte Deisten, sonst aber in keiner der tolerirten Religionen untewiesen sind.*

státní správa ale i sektáři sami.[59] Podobně Hay obnovil označování jiného typu tolerančních sektářů názvem *israelité* jako zjevnou upomínku na předtoleranční bydžovské *judaisantes*.[60] I toto označení se v pramenech ujalo.[61]

Začala tím jedna z nejparadoxnějších událostí českých dějin,[62] kdy se k těmto *deistům* bez bližších informací a na základě pouhého jejich názvu záhy přihlásili němečtí osvícenci, kteří se v nich domnívali spatřovat své souvěrce. Výsledkem byl poměrně rozsáhlý literární spor, ve kterém vzdělaní osvícenci (Ch. M. Wieland, W. G. Becker, Ch. W. Dohm, P. A. Winnkopp) neváhali pro tyto domnělé souvěrce očernit Josefa II., jehož do té doby rádi dávali za vzor osvíceného vladaře, jako zpátečníka. Císař proto v červnu 1783 vydal nařízení, aby „zneužívaný ten název [deisté] docela byl vyhlazen", aby po *deistech* nebylo dále pátráno a aby těm, kdo se k *deismu* sami přihlásí, bylo vyplaceno 24 ran holí „ne proto, že je deistou, nébrž proto, že praví se býti něčím, čemu nerozumí".[63] Dodržování tohoto nařízení bylo skutečně vymáháno, jak na své kůži pocítili nejen sami sektáři, ale třeba i vrchnostenští správci, kteří o své újmě po *deistech* dále pátrali.[64] Pro celé toleranční sektářství, které sice mělo být nadále sledováno, avšak podle značně odlišných císařských instrukcí, byl shora zaveden název *náboženští blouznivci* (*Religionsschwärmer*), z něhož v dobové češtině zdomácněla přezdívka *švermer*.[65] Tím se však již dostáváme k další vývojové fázi sledované problematiky, k pokročilejší době toleranční.

3. Označení nekatolíků v toleranční době

O vlastní době toleranční můžeme hovořit až po odeznění náboženských nejasností bezprostředně po vydání Tolerančního patentu. Pro tuto dobu je charakteristická státem důsledně vyžadovaná tolerance povolených vyznání, která se projevovala také závazným označováním nekato-

59 V. Schulz, *Listář*..., č. 120, 126, 133-134, 136, 139, 141, 143, 149, 154, 156, 162, 164, 167-168, 170, 172, 174, 176, 178-181, 183, 190, 194-195, 179, 201, 207, 213, 215, 218, 220-221; K. V. Adámek, *Listiny*..., č. 333, 340; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář*..., č. 50-51, 56-66, 72-73, 76-80, 85-95, 99-102, 106, 108, 111, 115-122, 126.

60 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část I, 224.

61 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář*..., č. 39, 41, 44, 53, 55, 73, 79, 88, 106.

62 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část I, 546-556; Arnošt Kraus, „O českých deistech", *Bratislava* 6, 1932, 30-43; M. Machovcová – M. Machovec, *Utopie*..., 229-234; Z. R. Nešpor, *Poznámky*..., 80-82.

63 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část I, 545. Citované dekrety viz A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář*..., č. 85, 88.

64 V. Schulz, *Listář*..., č. 21-221, 223-224, 226.

65 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část I, 218.

lických vyznání a jejich stoupenců úředními názvy, tedy *helvetské vyznání* pro kalvinisty, *augsburské vyznání* pro luterány, případně ještě (zcela okrajově) *nesjednocení Řekové* pro pravoslavné.[66]

Jinak tomu ale bylo v případě tolerančního sektářství, které trvalo po celé toto období a jehož stoupenci byli potají sledováni a byly o nich podávány pravidelné roční zprávy císaři. V těchto dokumentech byli nejčastěji zvnějšku označováni jako *blouznivci*, a to v 368 (84%) z celkových 438 případů.[67] Označení *deisté* z již uvedených důvodů ustupovalo výrazně do pozadí, setkáváme se s ním v 54 (12,3%) případech,[68] další náboženské skupiny a jejich příslušníci pak byli v úřední korespondenci pojednáváni pod názvy, které jim dalo jejich okolí: *israelité*,[69] *ateisté* a *adamité*,[70] *milostíni*,[71] anebo pod vlastním označením: příslušníci *víry sionské*[72] či *abrahamité*.[73] Celkově však bylo těchto dalších případů poměrně málo, státní, vrchnostenská a církevní správa se většinou spokojila s vlastním souhrnným označením a více se o postupně vymírající hnutí nestarala. V dalším vývoji, který vyvrcholil vydáním Protestantského patentu, byli poddaní, kteří se nehlásili k žádnému z povolených vyznání, označováni jako *bez náboženství*, aniž by byli jakkoli perzekvováni.[74] Tento nezájem samozřejmě souvisel s poznáním nerevolučního, a k vrchnosti a státu nijak negativního charakteru tolerančního sektářství.[75]

66 Srov. např. „Soupis nekatolíků na panství Litomyšlském v r. 1801", in: V. Schulz, *Listář...*, č. 307.

67 K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 421, 426-431, 433-773; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 215-218, 248, 259-260, 262, 269-270, 273, 304-307, 311-312.

68 V. Schulz, *Listář...*, č. 223, 227, 230, 232-233, 279, 291-292; K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 384; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 134-135, 137-139, 142-143, 145-149, 153-155, 159, 166-170, 172, 176, 182, 184, 187-188, 191, 197, 200, 206-208, 219, 235-236, 250, 256, 288-289, 308-310, 324.

69 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 206, 208, 276, 278, 287.

70 *Ibid.*, č. 250, 274, 303, 320.

71 Ferdinand Hrejsa, „Milostíni", *Reformační sborník* 8, 1946, 67-71.

72 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 186, 190, 192-193, 201.

73 A. Rezek, *Dějiny...*, 133.

74 V. Schulz, *Listář...*, č. 307; A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 277. V období po vydání Protestantského patentu pochopitelně častěji. Srov. K. V. Adámek, *Listiny...*, č. 775-777; Félix Vašečka, *Buržoázny štát a cirkev*, Bratislava: Slovenská akadémia vied 1957, 50-51.

75 Z. R. Nešpor, *Deset kapitol...*, 236-239, 285-289. „Sociálně-revoluční" charakter, který tolerančnímu sektářství přisoudili Machovcovi (M. Machovcová – M. Machovec, *Utopie...*, 306-309), spolehlivě vyvrátili zejm. Rudolf Říčan („Nový pohled na blouznivce doby tolerační", *Křesťanská revue* 29, 1962, 52-59), P. Šorm (*Kulturní a sociální rozměr...*, 43), Milada Malá-Zajícová („Otázka sociálního postavení nekatolíků v rámci obce na panství litomyšlském", in: Jan Horský [ed.], *Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení: Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy*, Ústí nad Labem: Albis International 1999, 358-385).

Oč méně si jich všímaly vrchnosti, stát a církev, o to více sektáři budili pozornost mezi svými sousedy a obecným lidem vůbec, zatímco intelektuální vrstvou rodícího se českého národa byli (téměř) zcela přehlíženi.[76] Dokonce se dá říci, že „evangelíci vystupovali proti ‚deistům' často prudčeji než katolíci"[77] a z této obecné nevraživosti příslušníků právě povolených vyznání k oněm nepovoleným, která samozřejmě vnímali jako „učení Satanova", pak povstala četná další vnější označení tolerančních sektářů, známá nám spíše z dopisů a pamětí konkrétních protestantských či katolických duchovních, než z dosud rozebírané úřední korespondence.

Tak podle bukoveckého reformovaného faráře Josefa Dobiáše údové jeho sboru *blouznivce* nazývali *ariány, marokány, abrahamity, adamity* nebo konečně o nich říkali, že jsou *nicové* čili *neznabozi*.[78] Sám k tomu však poznamenal, že přinejmenším tento poslední název „se jim tak hodil jako pěst na oko, protože se hlásili k jednomu náboženství a sice tomu ‚nepočatému a neskonalému...'".[79] Podobně tomu bylo i s degradujícím názvem *adamité*, užívaným na Chlumecku.[80] Choustovický direktor Kleinwächer o tomto označení krajskému úřadu napsal (1821), že „adamitský tanec provozovali, to se všeobecně na panství proslýchá, ale přece nelze nalézti nikoho, kdo by o tom mohl dát podstatnou odpověď".[81] Můžeme proto s K. V. Adámkem souhlasit, že o žádný skutečný adamitismus nešlo, že označení „jest spíše dokladem, že si někteří lidé (snad i blouznivci) dělali šašky ze zvědavých současníků, vypravujíce jim křik-

76 Tato skutečnost vynikne zejména ve srovnání s již uvedeným dobovým zájmem německých osvícenců. Jediný, kdo jim věnoval okrajovou pozornost, byl Josef Dobrovský (*Dějiny českých pikartů a adamitů* [1788], přel. Rudolf Havel, Praha: Odeon 1978, 73-74; srov. též jeho korespondenci in: Josef Volf – F[rantišek] M[ichálek] Bartoš [eds.], *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem*, Praha: Komise pro vydávání Spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk – Melantrich 1941, zejm. č. XXIII, XXV-XXVII, XXIX-XXX, LIII) a teprve od konce toleranční doby se datuje zájem tisku i odborného bádání o toto hnutí (např. *Národní nowiny* 2/64, 1849, 253; František Matouš Klácel, *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu* [1849], ed. Miroslav Komárek, Praha: Melantrich ³1948, zejm. č. 15 [s. 81-84] a č. 24 [s. 125-136]; [Ludvík Ritter von] Rittersberg, *Kapesní slovníček novinářský a konversační* I, Praha: J. Pospíšil 1850, 4-5; srov. M. Machovcová – M. Machovec, *Utopie...*, 234-240).

77 Jaroslav Šíma, „‚Deisti', předchůdcové československého unitářství", *Náboženská revue* 8, 1936, 260. Srov. též R. Medek, „Východočeští blouznivci...", 20; A. Rezek, „Tři stati...", 136-139.

78 Josef Dobiáš, „Dějiny evangelicky reformované církve v Bukovce až do roku 1856", *Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu* (Dobiášův) 1, 1881, 9-10; J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část II, 220.

79 J. Dobiáš, „Dějiny...", 9.

80 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část II, 225-229.

81 Karel Václav Adámek, „Adamité na Hlinecku v XVIII. a XIX. věku", *Časopis Musea království Českého* 71, 1897, 53.

lavé nejapnosti".[82] Pejorativní charakter těchto vnějších označení je ovšem nade vší pochybnost, což souvisí se skutečností, popisovanou později J. Chalupníkem, že totiž „lid ... jimi pohrdal. Jejich příbuzní se za ně styděli."[83]

Pro úplnost snad ještě třeba dodat, že podle A. Rezka byly jednotlivé sektářské skupiny již ve své době nazývány i podle svého vůdce, např. *sekta (rota) Grillova, Řehákovci, Valentovci* apod.[84] Bylo-li tomu tak, šlo o naprosto okrajový (a rozhodně vnější) typ označení, který se v dochovaných pramenech vyskytuje jen zřídka. K jeho většímu rozšíření došlo až v počátcích historické reflexe dané problematiky ve druhé polovině 19. století.[85]

Sami toleranční sektáři, ať již byli jakékoli víry, o sobě obvykle prohlašovali, že jsou *třetí strana.*[86] Tím se negativně vymezovali jak vůči katolické církvi, tak (a snad především) vůči církvím protestantským, respektive té, která se vyskytovala v jejich lokalitě. Měli-li vymezit své vyznání alespoň v názvu i pozitivně, okrajově na konci 18. století ještě užívali názvu *deisté*,[87] postupně však buď vůbec toto odmítali jako rouhání („jsem bez náboženství a ostávám v pokoji"),[88] anebo o sobě říkali, že jsou *v čistém živém.*[89]

Odkud však všechny uváděné názvy pocházely?

4. Problém tzv. *beránků* a *beranů*

Zvláštní a prvořadou pozornost musíme věnovat označení *beran* či *beránek*, poněvadž nadlouho bylo v obecném jazykovém úzu vztahováno na české nekatolíky vůbec. Tak třeba *Ottův slovník naučný* v příslušném hesle uváděl, že jde o přezdívku, „jakou dávali katolíci Českým bratřím ... později jméno toto nekatolíkům vůbec, jmenovitě protestantům helvetského vyznání dáváno",[90] a podobný výklad najdeme i v *Příručním slovníku ja-*

82 *Ibid.*, 54.

83 Jan Chalupník, „Blouznivci", in: Karel Andrle (ed.), *Z roboty ducha ke svobodě: Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouny a evangelického živlu na bývalém panství rychmburském*, Krouna: Českobratrský sbor evangelický 1931, 163.

84 A. Rezek, „Tři stati...", passim.

85 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 106. Srov. Dmb. [Gustav Domabyl], „Balcaráci", in: Antonín Podlaha (ed.), *Český slovník bohovědný* I, Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna – Václav Kotrba 1912, 876.

86 K. V. Adámek, „Adamité...", 49; Z. R. Nešpor, *Poznámky...*, 35.

87 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 141, 185.

88 *Ibid.*, č. 203, 249. Srov. R. Medek, „Východočeští blouznivci...", 13.

89 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část II, 223.

90 Heslo „Berani", in: *Ottův slovník naučný: Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* III, Praha: J. Otto 1890, 778.

zyka českého.[91] Takový výklad je však zcela mylný, neboť toto označení se v písemných pramenech doby předbělohorské i předtoleranční vůbec nevyskytuje.[92] Pochopitelně je nenajdeme ani v dostupných staročeských slovnících.[93] V předtolerančních Čechách příslušník žádné náboženské skupiny nebyl označován jako *beran*, neboť, jak uvádí dnes bohužel zcela neznámý Rittersbergův *Slovníček novinářský a konversační*, „slovo to v náboženskopolitickém smyslu v roku 1850 od některých příliš horlivých kněží římsko-katolické naší církve valně do módy uvedeno. Pod beranem rozumějí jedni z těchto velebných pánů křesťana jiného nežli katolického vyznání, jiní zase každého svobodomyslnějšího občana."[94]

S první zmínkou o *beranech* se v pramenech setkáváme v souvislosti s poddanským povstáním v roce 1775[95] a potom v posměšné protievangelické písni *Zarmuťte se berani, již jste všudy spasení...* z roku 1781.[96] V následujících prvních náboženských přihláškách (4.-11. února 1782) se přitom výraz *beran*, respektive *beránek* objevuje jen ojediněle,[97] lze proto mít za to, že se s ním sami nekatolíci žádající náboženskou svobodu v té době ještě neztotožňovali. K tomu došlo až o měsíc později (5.-26. března 1781), kdy titíž poddaní, kteří se druhdy hlásili k *víře Pána našeho*

91 *Příruční slovník jazyka českého* I, Praha: Státní nakladatelství 1935-1937, 99. Zde s odvoláním na J. E. Kosinu, A. Jiráska a A. Rezka, které je však omylem. Rezek (A. Rezek, *Dějiny...*; týž, „Tři stati...") výrazu *beran* v tomto smyslu neužívá a totéž platí o Jirečkovi (Josef Jireček, „Podřečí východních Čech", *Časopis Musea království Českého* 37, 1863, 323-345; týž, „Literatura exulantův českých", *Časopis Musea království Českého* 48, 1874, 190-235, 484-492; týž, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku ve spůsobě slovníka životopisného a knihoslovného* I-II, Praha: B. Tempský 1875-1876).

92 Tento soud jsem konzultoval i s řadou dalších badatelů, kteří se s ním bez výhrady ztotožnili. Signifikantní ostatně je i mlčení (v obdobných případech obvykle dobře informovaného) *Českého bohovědného slovníku* (heslo „Berani", in: Antonín Podlaha [ed.], *Český slovník bohovědný* II, Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna – Václav Kotrba 1916, 137), který pod heslem *beránci* odkazuje jen na jednu náboženskou sektu vzešlou z tolerančního sektářství ([G. Domabyl], „Balcaráci...").

93 Erich Berneker, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch* I, Heidelberg: Winter 1908-1913; Josef Černý, *Příspěvky k české etymologii lidové*, Praha: F. Šimáček 1894, 39-43, 81-85 (jako historické mezináboženské nadávky jsou zde uvedeny např. *husinec* a *jezevec* pro utrakvisty, respektive jezuity [s. 83]); Antonín Frinta, *Náboženské názvosloví československé: Jazykozpytný rozbor s dodatky z naší reformační literatury*, Praha: Comenium – Kalich 1918; Jan Gebauer, *Slovník staročeský* I, Praha: Academia ²1970, 40 (1. vyd. Praha: Unie 1903).

94 [L.] Rittersberg, *Kapesní slovníček...*, 75.

95 Justin Václav Prášek, *Panování císaře Josefa II.* I: *Změny v úřední správě a ve věcech náboženských*, Praha: I. L. Kober 1903, 451. Václav Řezníček (*Jan Leopold Hay: Vypsání jeho života a působení*, Praha: A. Neubert 1915, 97) naproti tomu soudí, že označení *beran* se poprvé objevuje až v posttolerační době.

96 V. Schulz, *Listář...*, č. 42.

97 Viz pozn. 46.

z Ráje, náboženství tak uzvanému apoštolskému nebo k *víře starých bratří českých* najednou explicitně prohlašovali, že jsou *víry beránkové*.[98] Tato náhlá proměna patrně souvisí s tím, že litomyšlský vrchní Svoboda v dopise majiteli panství hraběti Valdštejnovi z 13. března 1781 (a zřejmě nejen zde) tyto víry, vymezené „pod lámáním chleba a kalicha pitím", patrně na základě pietistických kořenů tolerančního sektářství (odkaz na *Zj* 5,6-12; 6,16; 7,9-17; 14,1-4 aj.),[99] nazval právě *vírou beránkovou*, respektive *Lambl-Bruderschafts-Religion*.[100] Zdá se pravděpodobné, že Svoboda a jeho podřízení, mnohdy průvodci náboženských komisí, lidé jednající s rychtáři a poddanými, jim, stejně jako vyšším instancím, vnutili toto označení.[101] Vnutili je i samotným věřícím, kteří sice dobře věděli, jako víru chtějí vyznávat, neznali však její označení. Název *víra beránková* je tedy s největší pravděpodobností vnější, teprve později a jen nakrátko přijatý samotnými tolerančními nekatolíky.

Jeho šiřitel, vrchní Svoboda zde snad vyšel i z dřívějších zpráv o vyznavačích Beránka, tj. Krista ztotožněného s Bohem Otcem, na Jimramovsku, či o podobné skupině *Beránkových dětí* na Poděbradsku.[102] Svoboda nicméně zůstává hlavním šiřitelem a v tomto smyslu původcem tohoto označení. Všem těmto zdrojům bylo společné, že nekatolíky, chápající se za pravé, tj. Beránkovi podřízené křesťany, nazvaly podle tohoto jejich „vůdce", snad i s jistou příhanou ve smyslu tvrdohlavého člověka.[103] Poněvadž však v dobové češtině tato příhana nebyla příliš rozšířená, výraz *beran*, respektive *beránek*, byl naopak daleko spíše vnímán ve svém náboženském obsahu,[104] převzala toto označení sama označovaná náboženská skupina. Vnějšímu původu sledovaného názvu pak nasvědčuje i krátké trvání jeho užívání, kdy již ve výslechových protokolech z 5.-6. ledna 1783 téměř zcela zmizelo.[105]

98 Viz pozn. 48.

99 Srov. J. V. Prášek, *Panování...*, 451; R. Říčan, „Nový pohled...", 57; Eduard Winter, *Der Josefinismus und seine Geschichte: Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740-1848*, Brünn – München – Wiem: Rudolf M. Rohrer 1943 (česky: *Josefinismus a jeho dějiny: Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*, přel. Vladimír Soják, Praha: Jelínek 1945, 170).

100 V. Schulz, *Listář...*, č. 65. Srov. Z. R. Nešpor, *Poznámky...*, s. 62, pozn. 22.

101 A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář...*, č. 33; V. Schulz, *Listář...*, č. 96 (*Lampelbrüder*).

102 Zdeněk Soušek, „Tolerance v Polabí", in: *Toleranční sborník*, Praha: ÚCN – Kalich 1984, 106.

103 M. Malá-Zajícová, „Otázka sociálního postavení...", 358-359.

104 František X. Kryštůfek, „Jansenismus a jeho zhoubný vliv na katolické státy v Evropě", *Časopis katolického duchovenstva* 58, 1907, 255. Srov. absenci tohoto významu u Jungmanna (Josef Jungmann, *Slownjk česko-německý* I, Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna 1835, 94) i ve slovníku Riegrově (František Ladislav Rieger [ed.], *Slovník naučný* I, Praha: Kober & Markgraf 1860, 625-626).

105 Viz pozn. 49.

S tímto označením v jeho původním smyslu, jakožto označením sektářské skupiny, se pak setkáváme ještě jednou o osm desetiletí později. Šlo o zcela okrajovou skupinu kolem Jana Balcara, prokazatelně spojenou s tolerančním sektářstvím, nazývající se tehdy *bratrstvo beránkové* a později tvořící základ svobodné reformované církve v Čechách.[106]

Poněvadž však sledované označení bylo vnějšího původu, jeho opuštění označenými ještě neznamenalo opuštění označujícími. V hanlivější formě *beran*[107] naopak přetrvalo, a protože jeho nositelé se stali povětšinou údy reformované církve, přeneslo se na českou církev helvetského vyznání, respektive na toleranční protestanty. Odtud je (jako běžné v řeči obecné) přejal i Jungmannův *Slovnjk,* vymýšleje si ovšem fantastickou etymologii, že „s přjhanou tak nazývali české bratry, proto že měli w pečeti beránka",[108] což převzaly i další slovníky.[109] Teprve prostřednictvím těchto zdrojů, mezi českými obrozenci pochopitelně rozšířených, zřejmě došlo k obecnému užívání a přeznačení pojmů *beran* a *beránek,* jejichž původ leží v tolerančním sektářství.

5. K otázce původu dalších označení skupin českých nekatolíků

Vzájemné označování a sebeoznačování náboženských skupin ve sledovaném období sloužilo ventilaci interkonfesního tlaku, a právě z tohoto důvodu (vzpomeňme ostatně na sebevymezování tolerančních sektářů jako *třetí strany*!) je třeba odmítnout protikladnou hypotézu Machovcových,[110] stejně jako jejich úvahy o jednotném charakteru tolerančního sektářství, poněvadž tyto jsou „v jádru již hodnotící charakteristikou ... [která] prakticky znemožňuje problém blouznivectví správně pochopit".[111] Vzájemné označování a sebeoznačování tedy zůstává jednou z důležitých charakteristik těchto náboženských skupin. Nyní se alespoň ve shrnujícím přehledu pokusím určit původ těchto označení.

106 [G. Domabyl], „Balcaráci...", 876.

107 Námitce proti ztotožnění výrazů *beran* a *beránek* lze čelit poukazem na Jungmannův *Slownjk,* který je klade jako synonyma a vedle nich i signifikantní *Lampelbruder* (J. Jungmann, Slownjk..., 94).

108 *Ibid.*, 94. Ona „pečeť", jíž tak špatně rozuměli pozdější vykladači, je samozřejmě odkazem na *Zj* 5,1-2; 6,1-17; 7,2.

109 František Š. Kott, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* I, Praha: J. Kovář 1878, 57; „Berani", in: *Ottův slovník naučný: Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* III, Praha: J. Otto 1890, 778; *Příruční slovník jazyka českého* I, Praha: Státní nakladatelství 1935-1937, 99. O lokální omezenosti ovšem svědčí absence ve slovníku Riegerově (F. L. Rieger [ed.], *Slovník naučný*...I, 625-626).

110 „Nenacházíme ani jediný doklad o tom, že by některý sektář chtěl definovat sám sebe jménem sekty od jiného sektáře. Sektářům samým ostatně na jménu jejich hnutí celkem vůbec nezáleželo." (M. Machovcová – M. Machovec, *Utopie...*, 330).

111 J. Kučera, „Příspěvek...", 6.

Pomineme-li obecná označení typu *nekatolík / akatolík, kacíř, bludař, blouznivec / (Religions)schwärmer* apod., lze názvy nekatolických náboženských skupin a nekatolíků vůbec rozdělit podle jejich původu do tří skupin. Jde (1) o vnější označení na základě určité podobnosti s již existujícími náboženskými skupinami, (2) o vnější označení na základě nějakého charakteristického rysu té které skupiny, a konečně (3) o sebeoznačení vycházející z dogmatického či ortopraktického rysu, který byl vnímán jako fundamentální. Přitom ovšem označení prvního či druhého typu mnohdy později přijali sami věřící (*israelité, husité, deisté, víra beránková*) a označení třetího typu naopak jejich okolí (*víra sionská*).

Nejrozšířenější byl první typ označování, vycházející z obecného „středověkého" zvyku přenášet pojmenování starých herezí na nové.[112] „Katoličtí faráři, vzpomínající na to, že se kdysi v seminářích učili o podobném kacířství ... dali těmto sektářům jméno ... ač jimi de facto nebyli."[113] Nebyli to však jen katoličtí faráři, původ mnohých těchto označení nalézáme i ve státní a vrchnostenské správě, kdy se nějaký úředník zřejmě chtěl pochlubit svými vědomostmi z náboženských dějin, jak si již tenkrát povšiml J. Dobrovský.[114] Tento původ mají (předtoleranční) označení *luteráni / lutriáni*, dále *ariáni, israelité, adamité, husité* a další názvy z nich odvozené, přičemž třeba název *adamité* zřejmě našel uplatnění proto, že se objevil v o málo dřívějším (1773), běžně dostupném německém tisku.[115] Shodnou genezi měla i označení vážící se k dobovým kulturně-náboženským proudům, především *deisté* a okrajověji *ateisté*.

Tento typ označování ovšem implikoval značné riziko, že totiž shoda v názvech povede k domněnce o úplné věroučné shodě nebo bude dokonce odkazovat ke genetickým vazbám. Lze se konečně domnívat, že alespoň u některých těchto označení označující na tyto skutečnosti mysleli, a na tento – vždy mylný[116] – soud se pak „nachytali" nejen němečtí osvícenci, ale i mnozí pozdější badatelé.[117] Obecný lid zase, nemaje dostateč-

112 Arno Borst, *Die Katharer*, Stuttgart: Hiersemann 1953, 240-253; Amedeo Molnár, „Kacíři ve středověku", in: Pavel Spunar (ed.), *Kultura středověku*, Praha: Academia ²1995, 67; A. Rezek, *Dějiny...*, 3-4; František Šmahel, *Husitská revoluce* I, Praha: Karolinum ²1995, 101.

113 M. Machovec – M. Machovcová, *Utopie...*, 333.

114 J. Dobrovský, *Dějiny...*, 73.

115 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část I, 543.

116 V případě *ariánství* to uspokojivě dokázali M. Machovec a M. Machovcová (*Utopie...*, 333) a J. Hozáková (*Sekta...*, 33); v případě *deismu* J. Dobiáš („Dějiny...", 10) a A. Kraus („O tak řečených ‚deistech'...", 45); v případě *adamitství* K. V. Adámek („Adamité...", 54; „K původu...", 7; apod.).

117 J. Šíma, „Deisti...", passim. Není ostatně bez zajímavosti, že právě pro postulaci takové nedoložitelné „genetické souvislosti" tolerančního sektářství s husitským *adamitstvím* J. V. Šimák nazval J. Svátka „Hájkem XIX. století"! (J. V. Šimák, „K původu...", 4).

nou pojmoslovnou výbavu a užívaje tyto pojmy jen jako vnější označení, a celkem často jako nadávky, je různě komolil. Tak se z *ariánů* stali *hadriani* apod.[118]

Bližší modernímu způsobu zavádění pojmů[119] byl nepochybně druhý typ označování, vycházející z nějakého jejich specifického rysu, který byl označujícími vnímán jako fundamentální. Byl užíván méně často, vedle již probíraného označení *víra beránková* se týkal názvů *marokáni*, *milostíni*, *nicové* a *děti čistého živého*.

Jako *marokáni* byli označeni eschatologicky ladění toleranční sektáři, kteří spojovali své naděje s příchodem tzv. krále Marokána. Dlouho byly vedeny spory o původu tohoto jména. Tak J. Dobiáš se domníval, že název byl zkomolením termínu *American*, který prý pocházel z kusých informací o americkém boji za nezávislost,[120] K. Andrle jej zase odvozoval od hebrejského [aramejského] *Maranatha*, což lid prý mohl znát z Bible (*1K* 16,22).[121] Nejpravděpodobnější je ovšem hypotéza J. V. Šimáka, dále rozpracovaná J. B. Čapkem, že jde o lidovou recepci příchodu marockého vyslance M. Ibn Abdal Malika do Vídně.[122] Název *milostíni* naproti tomu zcela zřetelně pocházel z výroku takto označených sektářů, že nevěří než v milost Boží. *Milostíny* je nazval krajský úřad.[123] Poslední dvě označení měla podobný původ, že totiž „jméno Boží nebrali do úst jen z úcty k Božství, jako Gnostikové někteří. To neskonalé a nepočaté světlo nemohli dle svého názoru slovem vyjádřiti ... ani bitím to slovo z nich nedostali"[124] (*nicové*), anebo jen v opise (*čistý živý*).

Konečně sebeoznačení příslušníků nekatolických náboženských skupin na základě charakteristického rysu se v pramenech jen výjimečně objevuje také jako vnější označení. V mnoha případech naopak nekatolíci od tohoto označení později upustili a přijali nějaké označení vnější (krátké trvání množství „věr" po vyhlášení tolerance). Zásadnější význam mají označení *víra boží*, *víra sionská* a *abrahamité*, která všechna pronikla i do úřední korespondence.

118 Alois Jirásek, „Z adamitského archivu", in: Alois Jirásek, *Sebrané spisy* XXVI: *Rozmanitá prosa*, Praha: J. Otto 1930, 10.

119 K tomu podrobněji Jan Horský, „Dějezpytec...", 9-47.

120 J. Dobiáš, „Dějiny...", 14; týž, „Stoveršová píseň z rukopisu Matěje Zemana, výměnkáře v Živanicích č. 24", *Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu* (Dobiášův) 2, 1882, 71, pozn. 2.

121 Karel Andrle, *Z roboty ducha ke svobodě: Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouny a evangelického živlu na bývalém panství rychmburském*, Krouna: Českobratrský sbor evangelický 1931, 177.

122 J. V. Šimák, „K původu...", 111; J. B. Čapek, *Československá literatura...* I, 105-107.

123 F. Hrejsa, „Milostíni...", 68-71.

124 J. Dobiáš, „Dějiny...", 9.

Označení *víra boží*, zdůrazňující Boží jedinost oproti Trojičnímu dogmatu, přijali sami sektáři, aby se tak vyvarovali trestů za užívání zapovězeného názvu *deisté*.[125] Jejich náboženské představy, jichž se pronásledování netýkalo, přitom zůstaly beze změn. Podobně *abrahamité* přijali toto označení až po vydání dvorského dekretu, ukládajícího *israelitům* povinnost obřezat se a vrchnostenské správě zabavit jim majetek.[126] Název *abrahamité* přitom odkazoval k Abrahamovi před obřízkou. Označení *sionisté* pak zřejmě pocházelo buď z názvu „druhé Bible" předtolerančních tajných nekatolíků, ze zpěvníku *Harfa nová na hoře Sion znějící* hennersdorfského kazatele Jana Liberdy, mnohokrát vydaného a v Čechách velmi hojného,[127] anebo z jejich „lidově-konkrétního" přejmenovávání toponym podle biblických vzorů.[128]

Závěry

Označování jako prvek vzájemného negativního vymezování a sebevymezování jednotlivých náboženských skupin hrálo významnou roli nejen v interkonfesním zápase katolíků s nekatolictvím, ale i mezi jeho jednotlivými skupinami. Tajní nekatolíci byli před vydáním Tolerančního patentu obvykle souhrnně označováni jako odpadlíci od katolické církve, pejorativně jako *kacíři* nebo *bludaři*. Byla-li v menšině případů jejich víra z vnějšku vyjadřována i pozitivně, pak na základě (často jen mylně) předpokládaných kořenů: *husité, luteráni, evangelíci*, respektive okrajověji *adamité* a *židovští bludaři* v případě bydžovských *israelitů*. Lidé stojící vně tajného nekatolictví si ovšem jen málo uvědomovali význam jimi užívaných označení. Tajní nekatolíci sami, s výjimkou posledně jmenovaných, se obvykle nazývali *evangelíky* či *luterány*, což odpovídalo pietistickému původu jejich víry, ani oni si však nebyli s to uvědomit, že jeho hranice již leckdy přestoupili. Na základě věroučného označení, které jediné nám prameny té doby obvykle poskytují, tedy většinou nejsme schopni rozpoznat skutečný charakter náboženství předtolerančních tajných nekatolíků.

Tato neujasněnost v názvech byla pak i jednou z příčin problematické situace nekatolických náboženských skupin bezprostředně po vydání To-

125 Viz pozn. 65.

126 J. A. Helfert, „O tak řečených blouznivcích...", část I, 226. Příslušný dekret viz A. Rezek – J. V. Šimák, *Listář*..., č. 41. Rezkův soud, že název *abrahamité* se marginálně vyskytoval již za povstání roku 1775 (A. Rezek, „Dějiny...", 133) se mi v pramenech nepodařilo ověřit a mám jej za mylný.

127 Z. R. Nešpor, *Poznámky*..., 239. Podobně se dříve na jiném místě uživatelům téhož zpěvníku říkalo *harfenisté*, jak uvádí P. Šorm (*Kulturní a sociální rozměr*..., 40).

128 J. V. Prášek, *Panování*..., 474; Z. R. Nešpor, *Deset kapitol.*, 209-211.

lerančního patentu. Sami nekatolíci svou víru obvykle vyjadřovali ortopraktickou nebo věroučnou definicí skutečnosti, kterou v ní považovali za podstatnou (*víra pod lámáním chleba a kalicha pitím*, *víra Pána našeho z Ráje*, *apoštolská víra* apod.), později se přiklonili k oktrojovaným názvům (*víra beránková*, *deismus*, *israelitismus*). Naprostá většina těchto věřících přitom postupně seznala neortodoxní charakter některých svých názorů a podřídila se věroučnému vedení protestantských kazatelů, menšina na nich setrvala. Pro tuto skupinu zavedla osvícenská státní správa označení *Religionsschwärmerei*, *náboženské blouznilství*, zatímco nyní již tolerovanou majoritu českých nekatolíků označovala nehodnotícím názvem *nekatolíci*. Zatímco vyšší sféry státní a církevní správy fakticky neužívaly označení *evangelík*, vědomy si zřejmě jeho užšího významu, objevuje se na úrovni farní a vrchnostenské správy, kdy začasté splývalo s označením příslušníků reformované církve (dodnes ostatně jde o obecné označení českých protestantů).

Ve vlastní toleranční době státní správa v úřední korespondenci prosadila užívání „tolerančních" názvů nekatolických vyznání, reformovaným se tak říkalo příslušníci *helvetského vyznání* a luteránům příslušníci *augsburského vyznání*. V lidových vrstvách však přetrvávala i další označení, kdy například původní *víra beránková*, respektive *berani* bylo (s pejorativním přídechem) přeneseno na české nekatolíky vůbec. Stejně hanlivě byly označovány skupinky *náboženských blouznivců*. Většinou se přitom vycházelo z (domnělé) podobnosti se známými náboženskými skupinami (*ariáni*, *adamité*, *deisté*, *ateisté*), méně z nějakého význačného věroučného nebo ortopraktického rysu, jenž byl té které skupině přisuzován (*marokáni*, *milostíni*, *nicové*, *neznabozi*). Tato označení přitom málokdy vypovídala něco bližšího o označené skupině, nejméně pak skutečný původ jejích náboženských představ, třebaže právě tak byla zřejmě zamýšlena. Zcela okrajově – a to jen v případě státní a církevní správy – byly k označení některých skupin tolerančních sektářů užity autochtonní názvy (*abrahamité*, *víra boží*, *víra sionská*), většinou se jim naopak souhrnně říkalo obvyklým názvem *blouznivci*. Na konci sledovaného období se pak v souvislosti s přesunem náboženství do privátní oblasti objevilo i prosté označení *bez náboženství*, které se však téměř výhradně týkalo příslušníků malých, státem neuznaných náboženských skupin, nikoli skutečných ateistů.[129]

129 F. Vašečka, *Buržoázny štát...*, 72.

SUMMARY

The Outward and Inner Denotations of Czech non-Catholics in the 18th and 19th Centuries

The presented study examines the outward and inner denotiations of different non-Catholic religious churches and groups in Bohemia from the so-called Rebellion of Opocen/Opocno (1732), over the Tolerance Decree of Joseph the Second (1781), to the Protestant Decree (1861). At those times denotation played an important role in mutual (self)demarcation of Christian groups, especially in popular religiosity.

Before the Tolerance Decree was published, persecuted illegal Protestants had been usually denotated as the *heretics*, the apostates of the Catholic Church, and nobody had deeply tried to comprehend the content of their beliefs. Non-Catholics called themselves, not always accurately, the *Evangelics* (Czech term for the *Protestants*), or the *Lutherans*. The issue of the Tolerance Decree produced a high disorder and dissensions in certain parts of Czech countryside, in which the denotations of religious groups played an important role. Therefore the imperial and church administration tried to establish the term *non-Catholics* which had less axiological connotations. During the so-called Tolerance period, denotations *members of the Church of Augsburg Confession* for the Lutherans, and *members of the Church of Helvetian Confession* for the Calvinists were in use, although in popular terminology non-Catholics (and especially the Calvinists) were usually called the *Lambs*, with pejorative connotations. Members of illegal sectarian movement in eastern Bohemia, non-Catholics who refused both recognized Protestant churches, were designated as *religious fanatics* by the administration, and as the *Adamits*, the *Arians*, the *Atheists*, the *Deists*, the *Marocans*, etc. by people. These denotations were established to suggest an origin and/or an essence of those particular groups, nevertheless this struggle was wrong in all cases. On the other hand, sectarians mostly defined themselves toward the Catholics and Protestants, as *the third party.*

Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
U kříže 8
150 00 Praha 5

ZDENĚK R. NEŠPOR